

ГОРАН МАКСИМОВИЋ

УСТАНИЧКИ СВИЈЕТ, СВЈЕДОЧЕЊЕ И ПРИЧА ПРОТЕ МАТЕЈЕ НЕНАДОВИЋА

Као једна од најзначајнијих књига српске устаничке прозе, *Мемоари* Проте Матеје Ненадовића (1777–1854), анализирани су кроз однос аутобиографског и мемоарског приказивања, те кроз укрштање наративне ретроспекције и проспекције, тј. казивања о догађајима „из житија“ оборкнеза Алексе са приказивањем устаничких догађаја у којима је Прота непосредно учествовао, био им свједок, или је слушао о њима на основу свједочења других протагониста. Усложњавању умјетничког поступка значајно доприносе облици путописног, хумористичког и психолошког приказивања, тако да се равноправно смјењују објективна, документарно-историјска слика свијета, са субјективним виђењем и Протином личном пројекцијом Првог српског устанка.

Кључне ријечи: устаничка проза, аутобиографија, мемоари, путопис, хумор, казивање, приказивање, ретроспекција, перспекција, Први српски устанак, Карађорђе Петровић, Ненадовићи.

Међу великим и значајним личностима српског 19. вијека, Прота Матеја Ненадовић је у националној историји, књижевности и култури, упамћен и издвојен на више драгоцјених начина. Најприје, као син чувеног оборкнеза Алексе Ненадовића из Бранковине поред Ваљева, којег су дахије погубиле у великој сјечи кнезова 1804. године. Затим као учесник, ратник и првак у оба српска устанка 1804. и 1815. године, те као писац рукописа знаменитих *Мемоара* који представљају прворазредан историјски документ и књижевно свједочење о бурним годинама новије српске историје на крају 18. и у првој половини 19. вијека. Потом и као отац познатог српског путописца и пјесника епохе романтизма Љубомира Ненадовића, који је први редиговао и објавио рукопис очевих мемоарских записа о Првом српском устанку, најприје у листу *Шумадинка* и то у непотпуној верзији 1856. године, под насловом *Рукописи Проте Матије Ненадовића*, а затим у потпуности 1867. године, под насловом *Мемоари Проте Матије Ненадовића*.

Било је то задуго једино публикавање овога дјела, све до издања из 1893. године, које је за редовно коло Српске књижевне задруге припремио Љубомир Ковачевић, и то управо према том првом издању Љубомира П. Ненадовића, да би иза тога услиједила бројна прештампавања *Мемоара* у XX вијеку (уз приређивање и предговоре више аутора: Владимир Ћоровић, Ђуро

Гавела, Ђорђе Јовановић, Вељко Купрешанин, Теодора Петровић, Милосав Мирковић, Миодраг Поповић, Владимир Стојанчевић, Миодраг Јуришевић и слично), све до појаве критичког издања САНУ 1988. године, на основу сачуваних дијелова Протиног рукописа, у редакцији Александра Младеновића.

Између бројних књига српске устаничке прозе, *Мемоари* Проте Матеје Ненадовића се по историјској актуелности, по умјетничкој вриједности, по дијалекатском језику, те по књижевној комуникативности, могу равноправно упоређивати са најбољим текстовима Вукове историографске прозе, са *Житијем хајдук-Вељка Петровића* (1826), са *Милошем Обреновићем, књазом Србији* (1828), са *Првом годином српског војевања на дахије* (1828), са списом *Као српски Плутарх или житија знатни Србаља у Србији нашега времена* (1829) и слично. Захваљујући томе, поједини савремени истраживачи српског књижевног језика у 19. вијеку, стављали су Проту Матеју Ненадовића на прочеље писаца који су екавском наречју дали снажну потпору и конституисали га као равноправан израз у српском књижевном језику.¹

Као прворазредно свједочење о годинама новије српске историје, *Мемоари* Проте Матеје Ненадовића написани су тридесетих година 19. стољећа. Тачно вријеме настанка овога дјела није ни до данас прецизно утврђено, а сам Љубомир Ненадовић је као први редактор и приређивач дјела нагласио да не зна када је његов отац тачно почео писати *Мемоаре*. Претпоставља да је то било око 1833. године, а да је и прије тога имао доста забиљешки, нарочито о боравку у Бечу 1815. године.² Три деценије иза тога, Љубомир Ковачевић изричито наглашава да је Прота Матеја *Мемоаре* писао послѣ одласка у пензију, између 1833. и 1838. године: „Од 1832. до 1838. живео је прота Матија код своје куће. Придигавши се после болести (1833), дошао је на срећну мисао да напише своје мемоаре, чиме је заслужио нарочиту захвалност нашу. Штета што их није довршио.“³ Са друге стране, Владимир Ћоровић опрезно претпоставља да је писање *Мемоара* Прота Матеја започео нешто раније, „вероватно тек после Милутиновићеве *Србијанке* (1826), која му се није допала, а можда се живље дао на посао после Вукова чланка *Прва година српског војевања на дахије*, објављена у *Даници* за 1828“.⁴

¹ Душан Јовић, „Организација књижевног језика Проте Матије Ненадовића“, *Прота Матеја Ненадовић и његово доба*, Зборник радова, САНУ, књ. XXVI, Београд, 1985, стр. 407–418.

² Видјети о томе: Љубомир П. Ненадовић, „Примедбе“, у књизи: *Мемоари Проте Матије Ненадовића*, Издао Љубомир П. Ненадовић, Државна књигопечатња, Београд, 1867, стр. 381.

³ Љубомир Ковачевић, „Прота Матија Ненадовић“, предговор у књизи: Матија Ненадовић, *Мемоари*, приредио Љубомир Ковачевић, Српска књижевна задруга, књ. 9, Београд, 1893, стр. XIII.

⁴ Владимир Ћоровић, „Прота Матеј Ненадовић“, предговор у књизи Прота Матеј Ненадовић, *Целокупна дела*, приредио Владимир Ћоровић, Народна просвета, Београд, [б. г.], стр. LII.

Различите претпоставке о могућем почетку писања Протиних *Мемоара*, пажљиво је изложио Александар Младеновић у поговору за већ поменуто критичко издање рукописа. Ослањајући се на истраживања и закључке Љубомира Ненадовића, Љубомира Ковачевића, Лазара Арсенијевића Баталаке, Андре Гавриловића, Стојана Новаковића, Владимира Ћоровића, Милорада Радевића и слично, Младеновић је показао да су Протини *Мемоари* започети највјероватније послје 1826. године, а да су затим исписивани и након 1833, 1834, 1835, 1837. године и касније.⁵

Недоумице око времена настајања *Мемоара* Проте Матеје Ненадовића, у књижевној историографији су касније додатно усложњене и сумњом у аутентичност појединих дијелова текста, пошто изворни рукопис дјела није био сачуван у интегралном облику послје објављивања 1867. године. Најдаље је у томе био отишао Божидар Ковачевић, који је био чак довео у питање и ауторство уводног дијела *Мемоара*, приписујући га Љубомиру Ненадовићу и износећи претпоставку да је при томе српски путописац и значајни пјесник епохе романтизма био инспирисан сличним уводом француског пјесника Шатобријана.⁶ Иза тога Ковачевићевог чланка била се развила полемика у којој су нарочито значајно учешће узели Радивоје Јовановић⁷ и Никола Банашевић,⁸ а затим и показали да се почетак *Мемоара* не разликује у суштини од осталих дијелова текста ни по стилу, ни по начину изражавања, ни по лексици и типичним изразима, а да је библијска *Књига о Јову* могла представљати посредан утицај подједнако и за Шатобријана и за Проту Матеју приликом исписивања почетних страница о промјењивости људске судбине.⁹

За *Мемоаре* Проте Матеје Ненадовића, Владимир Стојанчевић је истакао да „готово подједнако представљају и вид Протине аутобиографије и вид историјског приказа устанка“.¹⁰ Ако из данашње перспективе ову књигу

⁵ Александар Младеновић, „О рукопису *Мемоара* Проте Матије Ненадовића“, поговор у књизи: Прота Матија Ненадовић, *Целокупна дела*, свеска I, *Мемоари* (рукопис), приредио Александар Младеновић, Критичка издања српских писаца IV, САНУ, Београд, 1988, стр. 157–159.

⁶ Божидар Ковачевић, „Сто година *Мемоара* Проте Матеје. Удео Љубе Ненадовића у редиговању Протиних *Мемоара*“, *Политика*, год. LXV, Београд, 18. јануар 1968, стр. 17.

⁷ Радивоје Јовановић, „Ко је аутор уводног текста *Мемоара* Проте Матеје – Прота Матеја или Шатобријан“, *Књижевне новине*, год. XX, број 333, Београд, 3. август 1968, стр. 6–7.

⁸ Никола Банашевић, „*Књига о Јову* старија од Шатобријана и од Проте Матије Ненадовића“, *Књижевне новине*, год. XX, број 336, Београд, 14. септембра 1968, стр. 12.

⁹ Опширно о томе: Јован Јерковић, „Питање учешћа Љубомира П. Ненадовића у стварању *Мемоара* Проте Матије Ненадовића у светлости језичких особина овог дела“, *Прота Матеја Ненадовић и његово доба*, Зборник радова, САНУ, књ. XXVI, Београд, 1985, стр. 375–398.

¹⁰ Владимир Стојанчевић, „Протини *Мемоари* у светлу историјских догађаја“, предговор у књизи: Прота Матија Ненадовић, *Мемоари*, Српска књижевност у 100 књига, књига 15, Матица српска – Српска књижевна задруга, Нови Сад-Београд, 1969, стр. 23.

посматрамо као велику синтезу аутобиографског и мемоарског казивања, као причање о приватном и јавном животу једне знамените српске личности с краја 18. и из прве половине 19. вијека, чија је судбина била дубоко скопчана са историјском судбином српског народа и српске државе у томе временском раздобљу, ако их посматрамо као спајање приче, тј. историје као догађаја и радње, са коментаром, тј. са субјективним свједочењем и запамћењем, те интерпретацијом тих догађаја, видјећемо да се ради о дјелу вриједне документарне основе, али и још више о дјелу сложене умјетничке структуре. Та два драгоцјена пола прозног свијета и приче Проте Матеје Ненадовића у композиционом смислу се исказују кроз циклично излагање догађаја, те кроз укрштање наративне перспекције и ретроспекције, а затим и кроз равноправну употребу историографско-мемоарског, са путописним, хумористичким и психолошким поступком.

Већ у уводном обраћању потомцима, које има карактер наративног пролога, Прота Матеја Ненадовић исказује филозофску свијест о вјечној пролазности живота и промјењивости животне судбине. Упоређујући свој живот са сликом многогодишњег храста, који је од старости почео венути и гасити се, а кога нису громови ни вјетрови срушили, кога су непријатељске пушке и сабље срећно промашивале, а смртне болести обилазиле, Прота Матеја наглашава да његово тијело све више слаби и све се ближе гробу прикучује, али да без икаквог страха очекује посљедње вече свога живота. При томе га нарочито радује то што ни на једно дјело не наилази за које би му „совест штогод пребацити могла“. Потпуно у складу с тим религиозно-етичким погледом на свијет су и ријечи из јеванђеља, које је Прота ставио као „мото“ *Мемоара*: „Када се престоли на суд поставе, Господе, и теби на суђење дођу људи, цар неће бити претпостављен војнику, неће владика владати робом, него ће се свако због својих дела или прославити или постидети.“¹¹

Одмах иза тога, Ненадовић исказује историографску свијест о томе да је био учесник и свједок, да познаје све значајне догађаје који су се збили у Србији од 1793. године, те да је његова дужност да их пренесе потомцима у аманет. Са дубоким миром и мудрошћу позних година живота, Ненадовић наглашава да је рано познао вјечну промјењивост судбине, а исказује је кроз антитезе животних успона и суноврата, од тога да је господарио, поповао и војводиовао, да је путовао по народном послу далеке путеве, да је с царевима говорио слободно, да је водио опасне ратове и уживао благодјети општег мира, да је живио у изобилу и благостању, да су пред његовим шаторима вршталли у сребро окићени арапски хатови, до тога да је на ноге устајао пред некадашњим својим пандурима, да је долазио до сиротиње и своје куће гледао спаљене, да се возио на својим неокованим таљигама и слично. Све то га је научило да се никада не тужи на промјењивост судбине, а потомци-

¹¹ Сви наведени цитати *Мемоара* Проте Матеје Ненадовића урађени су према сљедећем издању: Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, Српска књижевност, (Мемоари, дневници, аутобиографије), књига 7, Нолит, Београд, 1988.

ма поручује да из тога науче „да се не треба у срећи гордити, ни у несрећи очајавати“.

Баш као што му је Вук савјетовао да пише онако као што прича,¹² Прота Матеја се односи према испричаноме „као да стално има пред собом упитна лица пажљивих слушаца, као да је окружен својом децом којој је и наменио књигу“.¹³ Отуда, на крају свога мемоарског пролога, Ненадовић кроз добронамјерно обраћање потомцима исказује и аутопоетичку свијест. Чини то кроз наглашавање чињенице да у његовом приповиједању не би требало тражити савршенство историописца, ни строги ред догађаја, нити „историчке свезе“, али у њему треба тражити објективност и истину, јер позувано зна да ће „исте догађаје доцније много перо описати вештије, али истинитије неће“.

Доминантни историографско-мемоарски Ненадовићев поступак у знаку је наглашеног укрштања наративне перспекције и ретроспекције. Ретроспективно казивање о прошлости и поријеклу породице Ненадовић умјетнички је мотивисано упућивачким коментарима, у којима нас аутор мемоара извјештава да је наведени догађај сазнао од свога оца кнеза Алексе, или да је то догађај о којем су стари причали кнезу Алекси, или, опет, да је то догађај којем је сам био свједок и који је упамтио и слично.¹⁴ Отуда се у првој глави *Мемоара*, кроз приказ породичне предисторије и поријекла (Ненадовићи су старином били из Бирча, са црногорске границе), а затим и Матејиног рођења 1777. године у Бранковини код Ваљева, те година дјетињства и школовања, све до тога како су га младог запопили, непрестано укрштају Протино житије са догађајима из живота његовог оца.

Као средишњи догађај тога казивања издваја се рана српска буна против Турака из 1788. године, која је у историји углавном позната као Кочина крајина, а која је у западној Србији и ваљевском крају имала и необичан почетак и сасвим необичну судбину. Према свједочењу оборкнеза Алексе Ненадовића, буну против Турака у ваљевском крају је потпирио на своју руку некакав снајдер, господин Мијушко. Подстакнут политичком напетости између Аустрије и Турске, а поготово покретима бројне аустријске војске на граници према Србији, овај аустријски поданик је прешао у Србију са једним добошем и нешто барута и обмануо оборкнеза Алексу да га је ауст-

¹² На основу свједочења које му је саопштио у једном писму Љубомир Ненадовић, о томе пише Љубомир Ковачевић у наведеном предговору, стр. XVII.

¹³ Јован Деретић, *Кратка историја српске књижевности*, треће, прерађено и допуњено издање, Светови, Нови Сад, 2001, стр.115.

¹⁴ Искрпно о Ненадовићима као некрунисаној српској династанији у 19. вијеку писао је Велибор Берко Савић у монографији *Ненадовићи*, Издање аутора, Ваљево, 2004. („Историју српског народа XIX века омећиле су три угледне породице: Карађорђевићи, Обреновићи и Ненадовићи. Свака од њих ударила су темеље модерној српској државности, у епско време устанака голоруког народа против вековног завојевача. И док су прве две, игром судбине, стекле ореол владајућих династија, Ненадовићи су остали у памћењу народа као династија без круне, ништа мање заслужна за *отечество* од крунисаних“).

ријски цар послао да диже народ на буну. До трагикомичног расплета и разобличавања лажи тог родољубивог кројача, долази тек накнадно приликом Алексиног сусрета са аустријским царем Јосифом у манастиру Фенек, пошто су Срби већ били протјерали Турке из Палежа, Уба, Чачка и Ваљева, те пошто су ове вароши били попалили и опљачкали.

Ненадовић доста пажње поклања и догађајима у Србији послје Кочиног рата, а поготово извјесним повластицама које су српски кнезови добили од Турака у хатишерифу из 1793. године. Мада Владимир Ђоровић оспорава историјску заснованост постојања таквог документа,¹⁵ Ненадовић у *Меморарима* са доста поуздања и исцрпности описује догађаје након устоличења Хаџи-Мустафа-паше за београдског везира, а поготово његове борбе са одметнутим јањичарима и њихово протјеривање у Видин.

Смјештајући аутобиографско излагање у позадину мемоарских записа о крупним догађајима из историје српског народа, своје школовање Прота Матеја приказује са хумористичком искреношћу и поучним савјетима младим генерацијама. Пошто је накарадно изучио „врлетни буквар“ код свога попа Станоја, а притом у лаковјерном незнању повјеровао да је све књиге изучио, Прота нас упознаје на какве је све невоље наишао доцније на своме школовању у Купинову код старог учитеља Игњата Сабова, док се одучио од погрешно наученог читања. У сличном искреном тону је изложено како су Проту на необичан начин запопили (синђелија му је издата 6. јуна 1793. године), у половини његове шеснаесте године, а одмах затим га је „добри владика“ Јоаким, из обзира и уважавања према његовом оцу, произвео и у чин проте. Ненадовић хумористичким средствима предочава како се био уплашио док су га водили према олтару, зато што му је један ђакон рекао од шале: „Реци збогом бели свете, сад ћеш да погинеш!“ И касније мудре очеве савјете како да се још млад и неискусан понаша у нурији, да пије помало из сваке чаше, да се не уплиће у разговоре старијих људи и слично, Ненадовић боји хумористичким тоновима.

Излажући догађаје „из житија“ свога оца Алексе, Прота Матеја нарочиту пажњу посвећује приказу аустријско-турских ратова, све до склапања Свиштовског мира, у којима је на страни Аустрије активно учествовала и српска војска на челу са његовим оцем Алексом, који је због заслуга био произведен и у чин официра. Затим усмјерава пажњу на приказ јањичарских зулума по Србији, послје 1800. године, са детаљном атмосфером „Аганлијине војне“ против Хаџи-бега из Сребренице 1802. године, у којој је српску војску предводио кнез Алекса. Два неуспјешна атентата на Алексу Ненадовића, при чему је нарочито драматичан онај који приказује покушај великог дахије Мула-Јусуфа да га отрује кафом приликом његовог доласка на аудијенцију у Београд, представљају увод у сјечу кнезова 1804. године, послје чега је непосредно и отпочео Први српски устанак.

¹⁵ Владимир Ђоровић, нав. дјело, стр. LVI-LVII.

Посебна приказивачка увјерљивост Протиних *Мемоара* дошла је до изражаја у обликовању атмосфере око сјече кнезова, а прије свега хватања и погубљења његовог оца Алексе, да би иза тога услиједило описивање одлучне и упорне акције подизања народа на буну. Смрт Алексе Ненадовића и Илије Бирчанина у Ваљеву 23. јануара 1804. године, приказана је као драмска ситуација у којој подједнако доминирају и напети дијалози, и епски патос, и трагично осјећање свијета, те снажни доживљај катарзе, послије које је Протина свијест о неминовности буне против Турака била у потпуности оформљена. Аутор мемоара није био непосредни свједок храброг држања кнеза Алексе док су га Турци водили на стратиште, послије хватања на задату ријеч и образ, али су му о томе посвједочили касније „млоги и Срби и Турци“. Нарочито је упечатљиво обликовано јуначко, епски узвишено и гордо, а готово пророчко обраћање кнеза Алексе злогласном дахији Фочићу, који му је припремио погубљење: „Фочићу, Фочићу, не молим те за живот, него те само молим, немој ме бесчесном смрћу морити, но сабљом којом се јунаци губе; а знај Фочићу, да ће моја крв и пред Богом и пред људима теби досадити!“

Ако се може рећи да је све до казивања о подизању Првог српског устанка у Протиним *Мемоарима* доминирала наративна ретроспекција и обликовање догађаја „из житија“ његова оца Алексе, након тога преовлађује наративна перспекција и непосредно умјетничко и документарно обликовање догађаја у којима је сам аутор мемоара био важни учесник и креатор. Напоре са ширењем „радосног гласа“ да је Карађорђе подигао буну у Орашцу и Шумадији, Прота са искреношћу и мноштвом прецизних детаља описује своју досјетљиву „политику“, или боље речено лаж, о томе како је народ подстицао на устанак, ширењем приче о тобожњем ферману који је султан послао Карађорђу да бије јаничаре, „али није истина, нити је цар послао пређе, нити је после одобравао, но ми смо доцније сви, да би народ лакше подигли, и да би га ослободили, говорили: да цар није против нас, него да је цар с нама противу дахија, тако смо и људма с оне стране казивали, тако су они и веровали, и отуд се то увукло у историју“. Тиме је показао драгоцену историографску свијест и дужност да пред потомцима остави поуздана свједочења о свим значајним догађајима из новије српске историје, те да поправи и расвијетли она мјеста која је добро познавао, а која су други мемоаристи и хроничари устанка криво или непотпуно записали и приказали. На основу наведених Протиних свједочења, Владимир Ђоровић је извео закључак о томе колико је историјски била нетачна и неправедна пјесничка параболa Филипа Вишњића, у знаменитој пјесми *Почетак буне против дахија*, како кнезови нису били ради кавзи с Турцима и како је у томе предњачила сиротиња раја.¹⁶ Управо је било супротно, идеја устанка је потекла од народних првака, у ваљевској нахији и западној Србији Прота Матеја је био

¹⁶ Исто, стр. XIII.

један од главних иницијатора и подстрекача, тако да су они све чинили да народ подстакну на буну и да га ослободе страха од Турака.

Прота са пуним и оправданим поносом приказује како је вјешто набављао барут у првим данима устанка од некаквог безобзирног трговца и ратног лиферанта Живковића из Земуна, који му је кријумчарену и драгоцену робу скупо зарачунавао, а Прота је плаћао својим новцем без имало жаљења и са пуном свијешћу да је то далекосежна инвестиција за судбину српског народа. Иза тога описује прва дипломатска писма устаника, која је на своју руку писао аустријским властима у Бечу и митрополиту Стратимировићу у Карловцима, све до два мала, а тако драгоцену топчића, која су устаници добили на поклон од новосадског владике Јовановића. Појава топова је изазвала двоструко охрабрење међу устаницима, најприје на самом бојишту, гдје су њима прилично плашили и надбијали турску војску, а затим и изван бојишта, јер је Прота вјешто ширио гласине да је топове из Беча послао нико други до аустријски ћесар, али да то свако ћути и таји.

Међу најупечатљивије догађаје у Протиним *Мемоарима* свакако спада приказ српско-турских преговора о примирју, у Земуну крајем априла мјесеца 1804. године, уз посредовање аустријских власти. Устаници предвођени Карађорђем Петровићем, Јанком Катићем и Протом Матејом Ненадовићем, вјешто припремају паљевину неких старих колиба на Врачару, како би се то видјело из Земуна и како би прекинули преговоре о примирју с Турцима, на којима су инсистирале аустријске власти, а који устаницима нису никако одговарали, јер им је на бојном пољу све полазило од руке. Пошто су преговори прекинути, плаховити Јанко Катић се толико добро био уживио у припремљену улогу да је на поласку, као у каквом епском мегдану, поручио Кучук-Алији да се јуначки огледају на Врачару или Дедину Брду: „Хат му, хат ми; кубура му, кубура ми; гардија му (копље, миждрак) гардија ми; сабља му, сабља ми; чиме он воли, да ја и он мејдан поделимо, а сиротиња нека мирна буде!“

Један други догађај из првих мјесеци устанка, убиство јадарског војводе Ђорђа Ђурчије, Прота Ненадовић готово узгредно описује и намјерно минимизира, јер је у томе учествовао његов стриц Јаков Ненадовић, а по наговјештају озбиљних нетрпељивости које су постојале међу устаничким првацима и трагичним каснијим размирицама међу њима свакако је заслужио детаљну разраду. Насупрот Вуковом прецизном и умјетнички непревазиђеном опису мучке погибије јадарског устаничког првака, у Протином кратком запису о Ђурчијиној смрти само сазнајемо да је овај значајни српски војвода рано постао самовољан, да је био запосјео митровачку скелу и узимао приходе за себе, чиме је очигледно био угрозио интересе Јакова Ненадовића, да је избјегавао бојеве, те да је разне зулуме чинио по Мачви, због чега је много пута био опомињан од Карађорђа и других првака да се тога прође. Прота и поједине друге сличне ситуације вјешто избјегава. Уочљиво је да ништа не говори о повременим озбиљним сукобима устаничких првака око власти. Нарочито свога стрица Јакова Ненадовића

с Карађорђем. Према свједочењу Вука Караџића од свих нахијских господара „најстрашнији су за Ђорђија били Јанко Катић и Јаков Ненадовић“. За разлику од Јанка који се био наметнуо својом памећу и јунаштвом, Јаков се у устанку наметнуо именом свога покојног брата, оборкнеза Алексе, те са нахијом ваљевском која је била између највећих у Србији, а уз то се „био особито понио и посилио што је прву џебану и прве топове из Њемачке добио, и што је Шабац освојио“. Стога се сматрао неприкосновеним господаром западне Србије и осјећао се толико јаким да је јавно поручивао Карађорђу „да му, као старешина, не прелази горе преко Колубаре“.¹⁷

Издвојену и умјетнички вриједну цјелину у Протиним *Мемоарима* представља приказивање путовања у Русију, у прву дипломатску мисију устаничке Србије и покушај Карађорђа да подстакне и заинтересује Русију за српску судбину. Описујући саме припреме за тај далеки и неизвјесни пут, Прота искрено и без имало устезања показује колико је у почетним мјесецима организација устаничке власти била анархична и препуштена стихији или личној иницијативи војвода и првака из народа. Проту Матеју Ненадовића и још двојицу депутата: Петра Новаковића Чардаклију и Јована Протића, српске устаничке старјешине су слале на пут у Русију, а да никоме није падало напамет да им обезбиједи потребни новац, тако да на крају Прота полази на пут са оно новца што је сам понио од куће, а стриц Јаков му више из родбинских разлога, него ли због државотворне свијести, пред сами полазак даје свега педесет дуката попутнине. Опис путовања разоткрива путописни дар Проте Матеје и способност да на одличан начин прикаже слике и доживљаје с путовања. Пошто су се путници 1. септембра 1804. године завезли лађом низ Дунав и прошли Смедерево, Прота егзалтирано и са много дипломатске и историјске свијести о значају мисије у коју се запутио казује: „Овако се навезао Колумб са својом дружином на сиње море, да нађе Америку и упозна је са Европом; а ми се навозимо данас на тихи Дунав да нађемо Русију за коју ништа не знамо где је, но само што смо у песни чули да је има, и да Србију упознамо са Русијом!“

Захваљујући Протиној ванредној способности да приказује узбудљиве епизоде с путовања, поједини догађаји више личе на странице авантуристичке прозе, него на мемоарска сјећања и свједочења о првој дипломатској мисији устаничке Србије. Прота без зазора приказује како се био уплашио големих валова у Ђердапској клисури, упознаје нас како им је у Јашу руски генерални конзул дао лажне пасоше да би лакше прошли кроз Молдавију, како су им биле готово за петама подозриве локалне власти наклоњене турском султану, како их је у Могилеву на Дњестру била готово сустигла молдавска потјера и само их је спасио прелазак преко ријеке на руску територију и слично. У Каменец Подолском се састају са великим кнезом Кон-

¹⁷ Вук Караџић, „Друга година српског војевања на дахије“, *Даница (1826–1827–1828–1829–1834)*, Сабрана дела Вука Караџића, књига осма, приредио Милорад Павић, Просвета, Београд, 1969, стр. 483–484.

стантином, братом рускога цара Александра, а већ у Харкову се налазе са двојицом српских професора Атанасијем Стојковићем и Теодором Филиповићем, који је у српској историји остао упамћен под каснијим именом Божа Грујевић, те овога другог успјешно придобијају да им се прикључи и буде од помоћи у мисији код рускога цара у Петербургу. У једном од тих сусрета Прота упознаје једног Стојковићевог и Филиповићевог колегу, „трбушастог професора Француза“, који им је живо и без устезања готово пророчки савјетовао да је требало да се запуте у Француску, јер само је она кадра помоћи свакоме „ко од насиља страда“, а да им је путовање у Русију узалудно и да се не могу надати „никаквој помоћи“.

Тек је по доласку у Москву Прота постао свјестан величине и сјаја царске Русије, тако да није знао шта би прије гледао и чему би се прије дивио: древноме Кремљу, великим и украшеним црквама или дивним дворovima и лаврама: „Требало би да се дете онде роди и одрасте, па тек у старости о Москви штогод да казује, а не као ја, у планини почти одрастао, па као човек који из једне помрачене собе изађе те у бели свет или у снег погледи, пак му се одма’ и вид занесе, док мало очи протре.“ Иза тога казивач наглашава да му и поред силног одушевљења ниједан други предмет није могао стати у очи и срце, јер му је непрестано отаџбина била у мислима.

Послије сусрета са руским магнатом кнезом Прозоровским, Прота укратко описује путовање до Петербурга са непријатношћу која им се десила на преноћишту у Клини, када се замало нису погушили димом који је излазио из отворене фуруне, а царску руску престоницу, пошто су у њу стигли крајем мјесеца октобра, готово и да не описује. Пажљиво и од ријечи до ријечи предочава разговор који су имали са руским министром иностраних дела кнезом Чарториским, који их је о свему детаљно пропитивао, од тога гдје су рођени, зашто су се дигли против Турака, какво је стање у устаничкој Србији и како је вожд Карађорђе и други кнезови, до тога да ли су се обраћали за помоћ сусједној Аустрији. Чарториски, на жалост, дискретно открива хладни и безобзирни прагматизам царске Русије и наглашава депутатима да је „Србија от Росији очен далеко, а ми с Туркама пријатељи“, послије којега је мудроме Проти Матеји постало јасно да не могу очекивати ни велике помоћи, ни братске заштите од православне Русије. У опису повратка из Петербурга, Прота готово телеграфски записује да су се натраг запутили 14. децембра 1804. године, те да су преко Варшаве и Галиције, преко Токаја и Дебрецина, дошли уочи Богојављења у Арад. Прота нешто потпуније приказује сусрет са Савом Текелијом, који је одмах устрашено угасио свијећу у кући кад је сазнао да га је посјетио српски депутат из Русије, а одмах затим се негостољубиво ослободио Ненадовића напомињући да му је сестра дошла и да има много гостију у кући.

Каснију своју дипломатску мисију у Бечу у јануару 1806. године, када су ишли молити императора Франца за џебану и друге потребе, Прота Матеја сасвим укратко описује, можда и зато што га је у Бечу затекло писмо да су Турци његову родну Бранковину сву били попалили, те да су куће и црк-

ва Ненадовића попаљене, али да се фамилија срећно спасила у тамнавском збјегу и да су „здрово и мирно“.

Борбе са босанским Турцима на Дрини у љето 1806. године, а затим и преговоре о миру које је са њима водио у њиховом логору у Бадовинцима, Прота описује са много појединости, у једној од најузбудљивијих и књижевно најјуспјешнијих епизода у *Мемоарима*. Приказ догађаја у којем се нашао у највећој животної опасности, Прота Матеја припрема описом једног чудног, а очито предсказателног сна, у којем је носио одсјечену своју главу у рукама. Иза тога нас извјештава како је на наговор Стојана Чупића отишао у турски логор на преговоре и како је тамо постао талац. Ту напету и драмски обликовану атмосферу, Прота употпуњује поучном легендом („приповетком“) коју му је испричао новски капетан и поочим Муста-бег, да не смије никад сам да носи пошту коју је написао противнику, већ да то раде гласоноше у његово име. Један краљ је пожелио да се преруши у писмоношу и сам однесе поруку краљици коју је позивао на предају и чије је царство хтио да освоји, а она га је одмах препознала, јер је одраније његову слику држала у своме двору. Није га издала и омогућила му је да прође кроз војску њених синова, јер није хтјела да прекрши завјет да је писмоноши свугдје слободно ходити, али га је мудро поучила да то више никад не чини. (Ради се очигледно о мотиву који је у народну традицију ушао из древног Плутарховог *Романа о Александру Великом*, тј. из касније његове средњовјековне прераде која је у српској књижевности позната под именом *Српске Александриде*). Пошто се вратио натраг на српску страну, Прота читав догађај поентира казивањем о великој Карађорђевој љутњи на њега што је он који је упућен у све државне послове, који је походио Русију и Беч, тако неопрезно отишао непријатељу у руке, тако да им је могао заробљен и на мукама издати све тајне. У великој јарости Карађорђе чак сумњичи Проту да је можда од Турака примио и новац, а та оптужба у коју није вјеровало ни сам Вожд, толико је била погодила у срце Проту Матеју да није могао да попије ни ракију коју му је Карађорђе нудио, већ се одвојио у страну и расплакао: „Спустих чутурицу покрај његова колена, устах – а он само погледа – и одох под једну шљиву; набијем цубе на главу, и ту не знам колико сам плакао и суза излио.“ Приказ наведеног догађаја Миодраг Поповић назива једном од многих „хомерских ситуација“,¹⁸ које су расуте по *Мемоарима*, када се јунаци понашају као права дјеца, као јогунице, тако да нису у стању да сакрију, нити да контролишу велике емоције. На крају те узбудљиве ситуације, осјетивши да је претјерао у грдњама и оптужбама, први попушта Карађорђе и умирује Проту ријечима које говоре о његовој бризи за саборца којег је цијенио и волио можда и више од осталих првака.

¹⁸ Миодраг Поповић, „Прота Матеја Ненадовић“, *Историја српске књижевности – Романтизам*, књига прва, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1985, стр. 131.

Прота казује и о смрти гласовитог Јанка Катића којег је на превару убио један заробљени старац, Турчин, из мале пушчице која није ваљала ни три гроша. Упознаје нас и са бројним примјерима Карађорђевог јуначности и плаховитости, али и мудрости са којом је знао да доведе у ред расулу и недисциплиновану војску, а непосредни и континуирани текст мемоара окончава догађајима који су претходили знаменитом Боју на Мишару у љето 1806. године.

Прота Матеја са посебним поштовањем и емоцијама пише о Вожду Карађорђу. Према тачном запажању Миодрага Поповића, он види у Вожду отеловљење самог устанка и наново рођене српске слободе: „Увек на челу са опанцима на ногама и пушком о рамену, прек, одлучан и храбар, вожд доноси Србима победе; међу Турцима сеје страх.“¹⁹ Нарочито је доживљена и упечатљиво приказана епизода о Карађорђевом доласку, почетком маја мјесеца 1804. године, у српски збјег на Дубоко, на другој обали Саве, гдје су била пребјегла сва горња београдска села у страху од турског зулума и освете. Да би охрабрио усташени народ, Прота Матеја је превезао војску и топ, а затим их припремио за параду пред Карађорђем: „Војска пева и врло весела; ал кад пређе господар Црни Ђорђе па уз параду сву војску: „Добро дошли, браћо!“ поздрави, и кад га видоше и његове речи: „Добро дошли, браћо моја, српски соколови!“ чуше – верујте, децо, да ту није војник остао, који запевао није, а многи је старац радосне сузе проливао, кад је тако дочекао. И преко свог Дубоког рекао би да не само војници певају, но да је и шумар и сваки листак на дрвету људски глас узео и пропевао; и тако с певањем у Остружницу 8. маја на конак дођемо.“ У борбама које су одмах иза тога услједиле с Турцима на Топчидеру, Прота приказује и ону дубоко људску и интимну страну Карађорђевог личности, кад покушава да сузбије охрабрену војску да не иде у непотребне јурише и не гине лудо, те кад жали за погинулим борцима: „Кажу да је викао Карађорђе: „Не идите даље, не идите!“ Ал‘ ко чује, ко не чује, и тако наши испадну на брдо, а Турци на брду чекају, пак се поврате и наше закупе, те још седам, осам глава одсеку. „А, којекуде, по души вас, виче вама Ђока: не идите даље, превариће Турци, ал‘ ви Ђоке не слушате!“ рекао им после Карађорђе.“

Са друге стране, све неспоразуме и размирице, па и сукобе са Карађорђем, Прота је вјешто прећутао и пренебрегао, у дубоком увјерењу да и не завређују да буду остављени у аманет потомцима. Ако је судити по Вуковим устаничким записима, нарочито је такав сукоб кулминирао након освојења Смедерева, пред јесен 1805. године, а узрок је био покушај новооснованог *Правителствујућег савета српског*, на чијем челу је био управо Прота Матеја Ненадовић, да ограничи апсолутну власт војводе Карађорђа. Приликом једног таквог засједања *Савета* у Смедереву, незадовољни Карађорђе је са својим момцима био опколио њихову кућу и обратио им се следећим грубим

¹⁹ Исто, стр.131.

ријечима: „На поље, курве, по души вас! Ласно је у врућој соби уређивати и заповедати, него да вас видим сутра у пољу, кад Турци ударе.“²⁰

Комика у Ненадовићевим *Мемоарима* произлази из живота, из убједљиве ситуације и догађаја, према тачноме запажању Владимира Ћоровића „он ствари, колико год може, узима с веселе стране, и воли да се насмеје“.²¹ Управо зато што је стварна и доживљена, Ненадовићева комика се оглашава у приказу акције, путовања, борбе, преговора и слично, што је одличан предуслов да се, према тачном запажању Ћорђа Јовановића, „не суноврати у једнострану анегдотисања толико честа код мемоариста“.²²

У предочавању епизода из живота својега оца Алексе Ненадовића, Прота издваја и наглашава управо оне мотиве који су карактеристични за комично онеобичавање ситуација. Приликом првог сусрета оборкнеза Алексе с императором Јосифом II у манастиру Фенек 1788. године, предочена је комична ситуација проистекла из момента изневјереног очекивања. Алекса је нарочито збуњен пред обичном појавом просвећеног монарха, тако да га у почетку није ни разликовао од официра из његове пратње, а кад су му га показали он сав у чуду коментарише: „Зар су у вас такви цареви? А камо му велики ћурак и велики каук на глави, ако не већи а оно бар као у нашег везира у Београду?“ Након почетног изненађења и збуњености, Ненадовићев комични поступак иде у правцу разобличавања монарха. Један од Алексиних пратилаца овако разграђује и карикира Јосифову појаву („како су му ноге танке, не има ни чарапа у чизмама, но голе ноге, а ми се уздамо да и нас ођене...“). Иза тога је приказано Алексино подсмјивање на рачун сопствене наивности и непросвијећености: „Паде ми на ум што су ми Турци приповедали: да се цар не може видети, и који га год види, мора му од страха доња усна препући. Но одма „помислим: ја видо‘ цара у авлији и усна ми не препуче, а и није страшнији ни од једног београдског везира.“

Када је спознао митоманску лаж извјесног сремског кројача и авантуристе, који је 1788. године дошао у ваљевски крај и подигао Србе против Турака, позивајући се на тобожњу мисију коју извршава у име аустријскога двора („Цар је мене послао к теби да ти које највредније људе знаш позовеш, да се дигну да вароши палимо и Турке бијемо“), Алекса Ненадовић у облику гноме утемељене на комичном поређењу, исказује у какву су опасност запали: „Мој господин Мијушко наопако ти било, ти си међер нас преварио те смо као тићи без перја врло рано излетели из гнизда на лапавицу.“ Када приповиједа „из житија“ свога оца, Прота је повремено једак и у облику оштрих сатиричких инвектива предочава трагично поигравање бечког двора са судбином Срба. Алекса Ненадовић, као аустријски фрајкор,

20 Вук Караџић, нав. дјело, ср. 485.

21 Владимир Ћоровић, нав. дјело, стр. LX.

22 Ћорђе Јовановић, „Епска истина Проте Матеје Ненадовића“, предговор у књизи: Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, Српска књижевност у 100 књига, књига 15, Матица српска-Српска књижевна задруга, Нови Сад-Београд, 1969, стр. 15.

у знак протеста након потписивања мира с Турцима, отказује оданост цару, напушта службу и огорчен се враћа кући: „Истина је, да сам се закleo да ћу му бити веран и против Турчина за слободу очевине моје војевати, и познато вам је да ја моје заклетве не преступам нити цара изневеравам и остављам, но цар оставља мене и сав народ српски, као његови стари што су наше прадеде остављали. Зато идем на траг преко Саве, а немам писара ни други’ учени’ људи, но ћу ићи од манастира до манастира и казивати сваком калуђеру и попу, да у сваком манастиру запишу, да више никад ко је Србин Немцу не верује.“

У приказу епизода из дјетињства и ране младости о томе како је „учио књигу“, како се млад запопио, провијава фина Протина самоиронија и подсмјех. Нарочито је то уочљиво у искреним поучним исказима о учењу „врлетног буквара“ код бранковичког попа Станоја, који је и сам био једва писмен, а затим се продужава у приказу комичних епизода са школовања у Купинову код старог учитеља Игњата Сабова. Наведене смијешне ситуације Прота приказује искрено и без уљепшавања, како би још снажније истакао поуку потоњим генерацијама да не дају „децу невешту и неучену, да у почетку у буквару рђав и ружан темељ не поставе“...

Нарочито успјешно Прота је искористио комична средства за обликовање момента када га је владика Јоаким средином 1793. године најприје запопио, а одмах иза тога произвео и за проту. Цјелокупну бесједу владике, за кога је иначе наглашено да је био „прост али добар човек“, изговорену приликом црквеног обреда, Прота Матеја предочава у облику шаљиве изреке, утемељене на игри ријечима: „Христијани, поштујте свештенство и упамтите: ко је год на ову капу лајо, он се кајо!“ Као финале читавог догађаја, сам чин увођења у свештенички ред, приказан је у облику комичне ситуације, проишле из безразложног младалачког страха и наивности. Прота о томе свједочи сасвим искрено и добронамјерно: „Заиста морао сам врло млад бити, јер кад су ме хтели попити, врло сам се био уплашио, а особито кад су ме за врат уватили и олтару повели, јер онај један ђакон што ме је водио рече ми полако од шале: ‚Реци збогом бели свете, сад ћеш да погинеш!‘ и мени се онда учинило да ћу заиста свет да променим. Па после видим како је то лепо бити попа.“ У истом том исказу, доминирају елементи комичног и у приказу савјета које је младоме Проти давао мудри кнез Алекса како да се влада када пође по нурији, како да пије умјерено, да говори мало и мудро.

Поступак комичног онеобичавања и деглорификације епског хероизма нарочито је драгоцјен у Протином приказу ратних догађаја с Турцима Видинлијама 1794. године, а потом и у приказу првих дана устанка 1804. године. Без имало устежања, додуше уз неопходна еуфемистичка ублажавања, Прота критикује своје сународнике који су опљачкали Београд приликом рата с Турцима Видинлијама: „Ни на топу, ни на пенџерима нигде ни најмање гвоздене чивије нема, све су то браћа поскидала.“ Почетак Првог српског устанка у ваљевском крају био је у доброј мјери мотивисан Протиним обманама неодлучног народа да су устали против београдских дахија

уз тобожњи султанов благослов. Прота Матеја ту своју лукаву досјетљивост назива „старом песмом“, а њену убједљивост ефектно предочава у једном комичном исказу сеоског кмета Ђорђа Крстивојевића из Забрдице, утемељеног на поређењу: „Да овај прота рекне: Ђорђе, једи месо у петак и среду, ја ћу јести, а камоли нећу Турке тући.“

Мемоарско казивање као неофицијална слика историје и комично као поступак њенога онеобичавања, нарочито долазе до изражаја у приказу српско-турских преговора 1804. године у Земуну, уз посредовање аустријских власти. Ради се о комичној ситуацији утемељеној на српској досјетки како да покваре преговоре и прекину примирје, а Турке да окриве за то. Унапријед су припремили људе да у вријеме преговора запале десетак напуштених кућа у Топчидеру, па кад се то примијети у Земуну, да у знак протеста напусте преговоре. Као у добро осмишљеној позоришној представи обмана је успјела, а нарочито је комичан начин на који је аустријски посредник повјеровоу у тај дипломатски трик и изгрдио Турке: „Ви једне кесеције, ви једни бунтовници свога цара, ви сте нашега везира убили, ви српске кнезове исекосте, и мене цар послао да народ склоним да се намирите, а ви пред очима мога цара, који је мене умјесто себе послао, сиротињу палите и убијате.“ Наведени исказ је добра потврда о функцији лажи као комичног средства. Према теоријском моделу Владимира Пропа, неразобличена лаж не може бити комична,²³ што наведени примјер и потврђује. Само они који су познавали контекст и позадину збивања (српска устаничка делегација и читаоци мемоара), доживљавају га комичним.

И у равни путописног поступка, када описује прву устаничку дипломатску мисију и путовање у Русију, Ненадовић најупечатљивије прича о комичним доживљајима. Видљиво је то у приказу нових искустава и сазнања, али и опасности и неизвјесности са путовања. Опасна пловидба кроз Ђердапску клисуру на Дунаву приказана је као узбудљива комична ситуација заснована контрасту почетне констатације о „тихом Дунаву“ и силног страха који је Прота доживио док су пловили кроз Ђердап. На конаку у Фокшану српски депутати, који су се у пуној тајности запутили у Русију, долазе сасвим случајно у кафану коју су држали Срби, тако да један од њих одмах препознаје Проту, а овоме не преостаје ништа друго, него да се претвара да је ђакон, чиме импровизује комичну ситуацију условљену прерушавањем и препознавањем, а затим и потпуном забуном и несигурношћу човјека који је био сигуран да је препознао Проту Ненадовића. У дворцу грофа Прозоровског крај Москве, српска депутација доживљава симпатичну непријатност због непознавања руских обичаја и начина на који се у тој земљи пио чај. Пошто нису били упућени да је послјије попијеног чаја шољицу потребно окренути и тиме ставити до знања домаћину да вам је довољно, депутати су се налијевали текућином све док се неко од домаћина није досјетио да се ради о за-

²³ Владимир Јаковлевић Проп, Проблеми комике и смеха, превео Богдан Косановић, Дневник – Книжевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1984, стр. 102.

буни. Наведену комичну ситуацију Ненадовић утемељује на „комици разлика“, тј. шаљивих неспоразума усљед различитих народних обичаја, културе и цивилизацијских достигнућа.²⁴ И ситуацију када су се путници готово угушили због невјештог ложења ватре на конаку у једној успутној кафани, Ненадовић обликује кроз гротескне сцене ваљања по снијегу ошамућених сапутника. Комичним средствима је обликован и непријатни сусрет са Савом Текелијом у Араду, након повратка депутата из Петрограда. Текелија уплашен да се не сазна како је примио српску делегацију, пријем организује у мраку, а затим готово истјерује Проту из свога дома, а он ту непријатност намјерно потискује описујући комичну ситуацију заглављивања у мрачном, блатњавом сокаку, када су му обје чизме спале с ногу па их је морао онако бос у рукама донијети у кватир.

Приказе устаничких борби, подједнако херојских успјеха, али и пораза и страха од смрти, Прота Ненадовић боји хуморним тоновима и од малих комичних епизода вјешто обликује својеврсне херојске анегдоте, као што је претходно од згода с путовања стварао путничке анегдоте. Једног храброг српског младића, који је уходио турске редове у вријеме најжешћих бојева, Прота приказује како се, када се врати међу своје, истицао примјерним јунаштом и убијањем Турака: „Један повика од наши‘: ‚Аферим Гача!‘ – ‚Шути – вели – душу ти; не вичи Гача, већ вичи: удри Ђуро, јербо ћу ја Хаџи-бегу опет у шанац‘.“ Другом приликом, Прота приказује ситуацију када су Турци на Чокешини разбили српску војску, тако да је између осталих и Протин стриц Јаков Ненадовић морао бјежати са бојишта да би изнио живу главу. Када га је сусрео, Прота га пита како дође тако брзо, а овај му с подсмјехом, али и сасвим искрено узвраћа: „Бре – вели – како сам ишао, споро сам дошао.“ Прота према својим противницима зна бити и заједљив. У форми инвективе је прокоментарисао понуду Афиз-пашину, послѣ сјече кнезова и отпочињања Првог српског устанка, да умири народ па ће га именовати оборкнезом, као што је то био и његов отац: „Баш је лепо погодио коме је послао бурунџију. Посекао ми оца, па мене кнежи; лепа памет!“

Комично у *Мемоарима* Проте Матеје Ненадовића никако није случајна или спонтана појава, већ представља оно свјесно ауторско опредјељење, онај битни моменат онеобичавања историје, умјетнички поступак којим се мемоарска искреност чини увјерљивијом, те којом се придобија читалачка наклоност и симпатије. Откривање сопствених слабости и ситних пропуста, у виду комичних ситуација, као што је страх од немирне воде у Ђердапској клисури, као што је несналажење у дворцу грофа Прозоровског у Москви, или заглављивање у арадском блату послѣ неуспјеле посјете Сави Текелији, остављају више простора за неопажено прећуткивање, прикривање или замагљивање крупнијих истина. Односи се то поготово на негативне моменте из живота појединих чланова његове уже породице. Нарочито мислимо при томе на начин на који је Јаков ликвидирао јадарског војводу Ђорђа

²⁴ Исто, стр. 56.

Турчију. На крају, а можда значајније од свега наведеног, комично је и битна карактеристика за освјетљавање ведре нарави Проте Матеје, а тиме и онај драгоцјени поступак психолошког понирања у сложenu димензију личности аутора мемоара.

У мемоарску грађу Проте Матеје Ненадовића улазе и други драгоцјени текстови који на прави начин употпуњавају мозаичку слику српске историјске и политичке судбине на почетку 19. вијека. Најдрагоцјенији је текст *О Правителствујушчем совету*, који говори о устројавању српске народне скупштине у августу мјесецу 1805. године, а затим и њеном раду у каснијим годинама, поготово у периоду до средине 1807. године у којем је Прота био предсједник *Совета*, све до доласка на његово мјесто Младена Миловановића. Текст под насловом *После пропасти* непосредно свједочи о пропасти Карађорђевој Србије у јесен 1813. године, а нарочито је узбудљива сцена Протиног посљедњег сусрета са Карађорђем у манастиру Фенек у Срему. У запису *О'ајдучким четамa*, Прота Матеја нас изнова враћа у године „из житија“ његовог оца Алексе, које говоре о догађајима што су се збивали у посљедњој деценији 18. вијека, а који су претходили Првом српском устанку. Посебно вриједан извор за мемоарску грађу Проте Матеје представља његов *Дневник* из 1814. и 1815. године, који је вођен у вријеме Бечког конгреса, а упућује на послове са Русима, Енглезима, Прусима и Аустријанцима.

Као посебно драгоцјену и белетристички самосталну епизоду, наводимо Протино казивање о бијелом крхату (коњу) Осман-аге Фочића, из мемоарске грађе изложене у тексту под насловом *О Правителствујушчем совету*. Описујући устаничке борбе за Ужице у љето 1805. године, Прота Матеја са нарочитом пажњом приказује како се изборио да добије као ратни плијен знаменитог хата Фочића Осман-аге, те како је био спреман да поквари договор са ужичким Турцима да се мирно предају и оду у Босну без борбе. Пошто је претходно злогласни Фочићев брат, кад је посјекао оборкнеза Алексу, као плијен узео Протиног коња, овај је сад инсистирао да баш зато Осман-агин коњ мора да му припадне и ниједан други, иако су га од тога одвраћали и устаници, на челу са Јаковом Ненадовићем и Миланом Обреновићем, а затим и ужички Турци који су му нудили другог истога тако доброг коња. Поред велике страсти коју је гајио према одабраним хатовима и поноса с којима их је китио и јахао, за Проту Матеју је добијање Фочићевог коња, као ратног плијена, било симбол узвишене части и оплакивања очеве смрти, те достојне освете крвницима који су мислили да тиме могу да осрамоте име Ненадовића. Колико је то тешко падало самоме Фочићу показује и чињеница да је на растанку пољубио хата у чело и да се заплакао. Кад је напoкон добио траженог Фочићевог бијелог крхата, Прота с поносом напомиње: „Истина да онаки хатова може бити, али ретко, и у свој Србији ни у једнога није било онакога а то ли бољега; и тако сам га после јашио много година.“

Прота Матеја није у *Мемоарима* непосредно казивао о своме физичком изгледу, нити о својој нарави, али је на основу свједочења Протиних

сродника, прије свега сина Љубомира и синовца Косте, Љубомир Ковачевић оставио о томе лијеп запис, који овдје вриједи изнова навести: „Прота је био стаса умерена, космат, а под старост ћелав, лепе браде, лица румена, више блага него војничкога.“ Нарави је био „веселе, разговоран, шалјив, бистар и досетљив. Живео је просто, у пићу је био умерен, али је добро јео, и особито волео ајвар, рибу, раке и салату. Под старост је био велика тврдица, али се опет до смрти богато и чисто носио“.²⁵

Прота Матеја је био „дубоко прожет свешћу о величини догађаја чији је био учесник и један од главних покретача; он не само што се добро сећа појединости, које његовом причању дају боју и рељефност већ исто тако снажно доживљава смисао целине“.²⁶ Из данашње историјске и књижевне дистанце, удаљени читава два стољећа од времена и догађаја о којима свједоче *Мемоари* Проте Матеје Ненадовића, ова књига нам се чини тако одмјереном, поузданом и драгоцјеном, тако умјетнички увјерљивом, да јој је можда и могуће понеку тврдњу довести у историјску сумњу и недоумицу, али јој је сасвим сигурно готово немогуће пронаћи озбиљну књижевну замјерку и недостатак. Написани одабраним језиком Вуковог завичаја, из пера аутора који је посједовао несумњиви причалачки и наративни дар, те подједнаку способност обликовања карактеристичних детаља и успостављања историјске синтезе и опште слике догађаја, *Мемоари* Проте Матеје Ненадовића представљају драгоцјену и одабрану књигу српске устанничке прозе, која нас истовремено оплемењује и чини поносним, а затим разбуђује, обавезује и опомиње да увијек морамо знати чувати завјет и дјела одважних и мудрих предака.

²⁵ Љубомир Ковачевић, нав. дјело, стр. XV.

²⁶ Јован Деретић, нав. дјело, стр. 115.